

Türküstan

www.turkustan.az

Aydın
QasımlıFilologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

Bizim yazar

Uzaq Şərqdən Avropanın ortalarına qədər 1200 illik İslama qədərki Türk hakimiyyətini əsası X əsrdən başlayıb XX əsrdə sona erən 1000 (min) illik İslami Türk hakimiyyəti davam etdirmişdir. Bu İslami Türk hakimiyyəti İslam dünyasının müqəddəratında mühüm rol oynamaqla yanaşı Asiya qitəsinin, Şərqi Avropanın, Balkanların və Şimali Afrikanın son min illik tarixinə də yön vermişdir. Adı çəkilən bu ərazilərdə Türk hakimiyyəti ilə yanaşı Türk mədəniyyəti, Türk ədəbiyyatı və Türk dili də önəmli rol oynamışdır. Türklər hakim olduqları bu bölgələrdə ictimai-siyasi məsələlərlə yanaşı mədəni və dini məsələləri də tənzimləməkdə mahir idarəçilər olmuşlar. Bu İslami Türklər hakimiyyətləri dövrələrində Buddizm, İslam və Xristian dinlərinin hakim olduğu ölkələrdə mövcud mədəni dəyərlərlə Türk dini və mədəni dəyərlərini ahəngli bir şəkildə qaynaşdırmışlar ki, bu işdə Türk övliya və mü-təsəvviflərinin də xüsusi xidmətləri olmuşdur.

İslami ərəb və fars övliya və mü-təsəvviflərindən fərqli olaraq Türk övliyalı və mü-təsəvvifləri mövcud dünya dinləri arasında bir uyum saxlamış, yeni bir "Təsəvvüf ədəbiyyatı" vücuda gətirmişlər. Türklərə qədərki Şərq təsəvvüf ədəbiyyatının fikir qaynağı və təməl ideologiyası İslam dini və İslam təsəvvüfölmüşdür. Türklər hakim olduqları ərazilərdə mövcud olan bütün dini dünyagörüşləri çulğalaşdırmış, İslam imanı kimi İslam təsəvvüfünü də Türkün inam üslubu ilə birləşdirmişlər.

Türk təsəvvüf ədəbiyyatı zəngin Türk xalq ədəbiyyatı ilə klassik divan ədəbiyyatını da bir-birinə yaxınlaşdırmış,

hər iki ədəbiyyat arasında bir "ədəbiyyat körpüsü" vəzifəsini də yerinə yetirmişdir.

İslam dinini qəbul edən Türklərin köçəri və oturaq hissələri Təsəvvüfü fərqli şəkildə qəbul etmişlər. Ona görə də Türk Təsəvvüf

cərəyanı "Fikri və Zöhdi Təsəvvüf" olmaqla ikiye ayrılmışdır. İlk öncə Xorasan, Herat, Mərv, Nişabur, Buxara, Fərqanə və digər şəhərlərdə yaranan təsəvvüf sonradan

sından yaranan təsəvvüf fəlsəfəsi özünün ilk mükəmməl təzahürünü Türküstan müdrükü Əhməd Yəsəvidə tapmışdır. Böyük mütəfəkkir və ilk böyük müqəddəs Türk müsəlmanı haqqındakı rəvayət –mənbələr (mənbəqələr-A.M.) tezliklə bütün Türk ellərini dolaşaraq ona heç kimin iddia edə bilməyəcəyi qədər geniş şöhrət gətirmişdi. Yüzlərlə mürid-dərvişlər el-el, oba-oba gəzib Əhməd Yəsəvi ilahilərini, yaxud hikmətlərini Türklər arasında yaymışdılar.

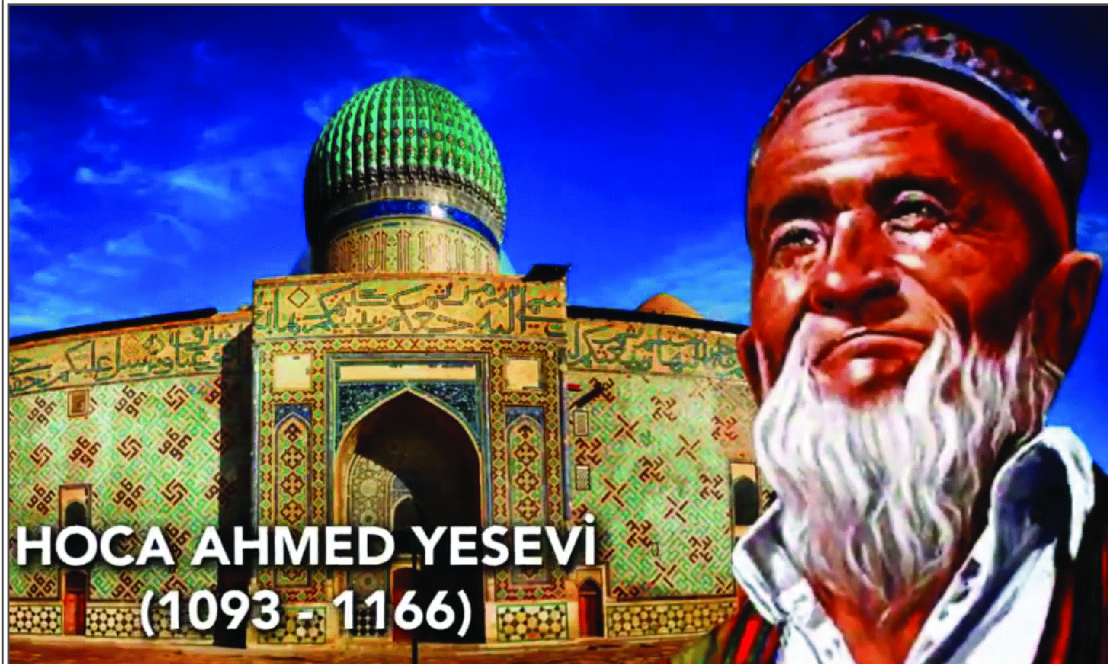
Öz müridlərinin nə qədər böyük fəzilət sahibi olduğunu göstərmək üçün onun demədiyi sözləri belə onun adından söyləməkdən çəkinməmişlər. Dərvişlər Göy həqiqə-

Əhməd Yəsəvi XI əsrin ikinci yarısında Türküstanın Yəsə şəhərində Şeyx İbrahim adlı müqəddəs bir şəxsin ailəsində dünyaya gəlmiş, yeddi yaşında ikən ata-anasını itirmişdi. Əhməd Yəsəvi dövrün məşhur sufi alimi Şeyx Yusif Həmədanidən (1048-1140) dərs almış, 30 il ona müridlik etmiş, nəhayət 1160-cı ildə onun üçüncü xəlifəsi olsa da, o, öz yerini Əbdülxaliq Qucdvaniyə verərək Yəsəyə dönmüşdü. Türk, ərəb və fars dillərini mükəmməl bilən, İslam əsaslarını dərinləndirən Əhməd Yəsəvi xalqın anlayacağı bir dildə söylədiyi hikmətləri ilə tezliklə bütün Türküstanda böyük şöhrət qazanaraq "Türküstan müdrükü" titu-

nə bu cür tanıtmışlar. Mənavi qüdrəti, yüksək şəriyyəti və ünü ilə coğrafi həddləri aşan Əhməd Yəsəvi şeirlərində Qul Xacə Əhməd, Sultan Xacə Əhməd, Əhməd Miskin, Əhməd Şikəstə, Qul Əhməd, Xacə Əhməd, Xacə Əhməd Yəsəvi, Yəsəvi, Sultan Əhməd, Miskin Xacə Əhməd Yəsəvi və s. kimi ləqəbləri işlətmişdir. Bunu nəzərə alan tədqiqatçılar göstərir ki: "Yəsəvi kimi ün salmış, şöhrət qazanmış bir mütəfəkkirin durub-dururkən bu qədər çox ləqəb işlətməsinə ehtiyac olmadığı nəzər-diqqətə alınacaq olarsa, bir qism şeirlərin sonradan Yəsəviyə yamandığına şübhə yoxdur... Fəqət nə yazıq ki, bu böyük şöhrət şairin lehindən çox əleyhinə ol-

Türk ədəbiyyatı və təsəvvüf fəlsəfəsinin ölümsüz mütəfəkkiri

Xoca Əhməd Yəsəvi

HOCA AHMED YESEVI
(1093 - 1166)

Türk mü-təsəvvifləri və dərvişləri vasitəsilə köçəri Türklərin yaşadıkları bölgələrə də ulaşmışdı ki, bu işdə "1166-cı ildə vəfat edən Türküstan Türk ədəbiyyatının və təsəvvüfünün ölümsüz böyük şairi, Türk dərvişliyinin qurucusu Əhməd Yəsəvinin xüsusi xidmətləri olmuşdur" (Prof.Dr. Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara 1971, səh. 189).

Tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi: "Türklərin İslamı qəbul etdikləri ilk əsrlərdə zəngin Türk tefəkkürü ilə İslam dünyagörüşünün təma-

tinin Yerdəki carçısı, Yer Mələkləri, haqq-ədələtin, müqəddəsliyin rəmzi olduqlarından xalq onları dinləmiş, söylədikləri hər fikri qəbul etmişlər. Beləliklə, həm mürid Əhməd Yəsəviyə, həm də onun müxtəlif yüzilliklərdə yaşamış müridlərinə-Yəsəvi dərvişlərinə aid sufiyanə şeirlər sonrakı dövrlərdə tamamilə təbii olaraq "Türküstan müdrükü" Əhməd Yəsəvinin əsərləri kimi təqdim olunmağa başlamışdır" (Seçmələr bizimdir-A.M. Bax: Nizami Cəfərov, Türk xalqları ədəbiyyatı, I cild, Bakı 2006, səh.).

lunu qazanmışdı. Rəvayətə görə Əhməd Yəsəvinin doxsan doqquz min müridü olmuşdur ki, bunlardan ən məşhuru Mansur Ata, Səid Ata və Süleyman Hakim Ata olmuşlar.

Xalqın içində yetişən Əhməd Yəsəvi ruh oxşayan çəkici hikmətləri sayəsində qısa bir zamanda çadırlarda köçəri həyat keçirən Türklər arasında tanınmış, əfsanəvi bir şəxsiyyət səviyyəsinə yüksəlmişdir. Hikmətləri kimi kəramətləri də geniş Türk xalqını sarmış, ağızdan-ağıza dolaşaraq onu əfsanələşdirmişdi. Bir əfsanədə hətta göstərilir ki: "Yəsəvi və şagirdləri quş şəklinə girərək uça bilirlər" (Bax: Rasonyi, göstərilən əsəri, səh. 33).

Böyük təriqət sahibi və filosof olan Əhməd Yəsəvinin orta əsr tarixi və xüsusilə təsəvvüf şairləri "Şəriətin nizamı, Təriqətin imamı və Həqiqətin tamamı" kimi vəsfələndirmiş, onu ədəbiyyat tarixi-

muşdur. Bu xalq filosofunun qələmindən çıxan şeirləri və hikmətləri sayğı üzündən geniş dəyişikliklərə yol açmış və illər keçdikcə bizə tanınmayacaq dərəcədə, qərribə bir şəkildə gəlib çatmışdır.

Bu gün əlimizdə Yəsəviyə aid edilən şeir mirasının gerçəyini təqlidindən ayırd etməmizə imkan qalmamışdır...

İslami ərəb və fars övliya və mü-təsəvviflə-rindən fərqli olaraq Türk övliyalı və mü-təsəvvifləri mövcud dünya dinləri arasında bir uyum saxlamış, yeni bir "Təsəvvüf ədəbiyyatı" vücuda gətirmişlər. Türklərə qədərki Şərq təsəvvüf ədəbiyyatının fikir qaynağı və təməl ideologiyası İslam dini və İslam təsəvvüfölmüşdür.

Türklər hakim olduqları ərazilərdə mövcud olan bütün dini dünyagörüşləri çulğalaşdırmış, İslam imanı kimi İslam təsəvvüfünü də Türkün inam üslubu ilə birləşdirmişlər...

Ona görə də Əhməd Yəsəvinin ədəbi şəxsiyyəti və dili haqqında kəsin bir fikri yürütmək imkansızdır. Hələ katib xətalərinin bolluğu və diqqətsizliyi məsələni bir qat daha zorlaşdırmaqdadır. Çap nüsxələrindəki şeirlərin də düzensizliyi və məşələrinin şübhə yaratması bütöün işi qarışdırmaqdadır" (Ahmet Cəfəroğlu, Karahanlı devri Türk edebiyatı, Bax: Türk dünyası el kitabı, III cild, ikinci baskı, Ankara 1992, səh. 63, 64).

(ardı gələn sayımızda)